

Duiventilarchitectuur

Tot de 19e eeuw was het houden van halfwilde rotsduiven in de daarvoor bestemde grote duivenverblijven, zowel torens als tillen, een wijdverbreid verschijnsel.

Reeds in de vroege Middeleeuwen werden in geheel west-Europa grote aantallen duiven gehouden. Dit gold met name voor Engeland en Frankrijk, waar ook nu nog relatief veel oude duifhuizen worden aangetroffen.

Nog steeds worden in het Nabije Oosten en Egypte torens gebouwd, die bestemd zijn voor agrarisch gebruik. De grillige kegelvormige torens van leem langs de Nijloever groeien soms uit tot enorme vestingachtige complexen die plaats bieden aan tienduizenden duiven.

In Nederland moeten duizenden duivenverblijven hebben gestaan.

Op 2 januari 1975 startte het Instituut voor de Registratie en de Bevordering van de Duiventilarchitectuur in Nederland (IRBDN) haar activiteiten; Aristotelesstraat 354, Apeldoorn. Tot één van de taken die het IRBDN zich voorgenomen had, behoorde de fotografische registratie van duivenverblijven die in het verleden in Nederland gebouwd zijn en die aan hun kunst (cultuur) historische betekenis hun waarde ontlenuen. Over dit onderdeel gaat dit artikel.

naar de tabakstelers.

Nog in 1900 zorgde een vlucht van 200 duiven voor 500 jongen per jaar, die op de markt 25 cent per koppel oprachten; de mestopbrengst bestond uit zes karrevrachten per jaar.

Omdat de duiven zelf hun voedsel moesten zoeken op de omliggende weilanden en daardoor grote schade konde aanrichten, was het noodzakelijk het houden van duiven

aan regels te binden. De eerste bepalingen dateren uit de dertiende eeuw. Het recht duiven te houden werd gekoppeld aan de hoeveelheid land die men bezat.

De grootgrondbezitters van de Middeleeuwen, kerk en adel, verwierven „het recht tot het houden van eene duiventil”. Zo werd het bezit van een duifhuis een van de heerlijke rechten.

De bepalingen verschilden van gewest tot gewest. Met de opkomst van de burgerij in de 16e en de 17e eeuw werd het houden van duiven algemener, hoewel het nog steeds gebonden bleef aan grondbezit.

Maar ook de kleine boeren en de stadsbewoners hielden kleine aantallen duiven, zoals blijkt uit talloze oude prenten waarop duivenkastjes voorkomen, hangend aan gevels en aan stadsmuren.

Deze houten duivenkastjes kan men nog steeds aantreffen aan boerderijen, vooral in Zuid-Limburg.

De duiven dienden in de eerste plaats voor de consumptie. Pas in de 18e eeuw immers werden de wortel- en knolgewassen geïntroduceerd waardoor ook 's-winters het vee kon worden gevoed. Tot die tijd werd het grootste gedeelte van het vee in het najaar geslacht en was men aangewezen op ingezouten vlees. Een gebraden duif vormde dan ook een welkome aanvulling op het menu.

In de oude recepten wordt de duif, op verschillende manieren toe bereid, veelvuldig vermeld.

In de tweede plaats werden duiven gehouden voor hun mest.

De duiventil was dan uitermate geschikt om er de mest, de zo genaamde guano, in te verzamelen. Dat verklaart ook de grote omvang die duiventillen en -torens kunnen aannemen.

Duivenmest geldt als een hoogwaardige, snelwerkende mest. Zij werd gemengd met langzamer werkende organische meststoffen. Vooral in de tabaksteelt werd duivenmest veelvuldig toegepast. Het is dan ook geen wonder dat nog veel duivenverblijven voorkomen in de oude tabaksstreek rond Veenendaal.

De guano werd verhandeld en duur verkocht. Zo is bekend dat uit Friesland en Groningen veel mest werd geëxporteerd

De grote losstaande duifhuizen stonden op landgoederen en op grond van grote boeren. Altijd in de nabijheid van het woonhuis, vaak midden op het gazon of in het weiland. In oude handleidingen zijn aanwijzingen te

Groningse duiventil aan de Hoofdweg in Nieuwolda; ca. 50 jaar geleden geheel opnieuw opgebouwd naar het toenmalige model uit 1855.

Houten duiventil van kasteel Olden-Aller bij Putten; is er zeer slecht aan toe en zal, indien niet snel wordt ingegrepen, binnenkort verdwijnen.

Vierkante stenen duiventorens bij de boerderij Schevichoven, Leersum. Vooral in Vlaanderen komen nog vrij veel van dit soort torens voor.

vinden over de plaatsing van duivenverblijven. Zo moeten de duiven vrijelijk kummern in- en uitvliegen. Maar ook rust is een eerste vereiste voor het jonge gebroed. Plaatsing van de til vlak bij de ingang het huis of in de direkte nabijheid van zwiepende bomen wordt dan ook ten sterkste afgeraden.

Aanwezigheid van water spreekt voor zich.

In 1978 werd in Nederland onder invloed van de Franse revolutie het recht van duivenslag, tegelijkertijd met de andere heerlijke rechten, afgeschaft.

Dit bleek echter geen haalbare kaart te zijn, want in 1807 werd in de jachtwet aan bezitters van duiventillen toegestaan deze te behouden, mits zij zich hielden aan strenge bepalingen. Alleen bij hoge uitzondering mochten nieuwe duiventillen worden opgericht. Tot de nieuwe jachtwet van 1955 was iedere eigenaar verplicht zijn til te laten

registreren en werd hij gehouden aan een nauwkeurig omschreven aantal duiven.

In de vorige eeuw werd het bezit van een duiventil meer een aanzienverhogende dan een funktionele zaak. Veel duivenverblijven werden gerenoveerd of verbouwd op een aan de tijd aangepaste wijze. Het is ook aan deze „mode” te danken dat er in ons land nog tillen en torens te vinden zijn.

De duivenverblijven die tot nu toe zijn geregistreerd zijn zeer verscheiden van aard. Van ieder type komt nog een klein aantal voor.

De oudste bouwwerken zijn ongetwijfeld de stenen torens, waarvan de oudsten uit de 16e en 17e eeuw stammen. Er werden zowel ronde als vierkante torens gebouwd.

Een fraai exemplaar staat nog bij Huize De Wickenburg in de buurt van Houten (U.). De toren is rond en staat op een schiereilandje in de vijver voor het veel nieuwere

landhuis. De toren wordt voor het eerst vermeld in 1654, maar is naar alle waarschijnlijkheid veel ouder. De nestholtes zijn aan de binnenzijde van de muur ingemetseld. De duiven vliegen binnen door kleine houten aanvliegstijlen op het tentdak. Helemaal is deze toren erg vervallen.

Een mooi voorbeeld van een vierkante duiventoren is te vinden op het landgoed Te Werve in Rijswijk op het gazon tegenover het huis. De toren uit 1590 is gerestaureerd; duiven vliegen door de gemetselde aanvlieggaten in de vier topgevels.

Naast vrijstaande torens werden ook duiventorens gebouwd als onderdeel van de versterkte huizen zelf. Van de Kasteelse Hof in Ooy is tot nu toe alleen de duiventoren gerestaureerd en onlangs is van de ruïne van Seldensaten in Berlicum eveneens de duiventoren weer geheel opgebouwd.

Een veelvorkomend gebruik was het aanbrennen van duivenverblijven bovenin poortgebouwen. Van deze poortgebouwen is een behoorlijk aantal bewaard gebleven. Te noemen zijn onder meer die van de Friese staten met hun zo genaamde „gibbe-gatten”, de toegangspoort van kasteel Ammersoyen en de toegangspoort van het voormalige huis Groenesteyn langs de Langbroeker Wetering.

In het algemeen zijn de oude stenen duivenverblijven goed onderhouden. Toch moet hier enige aandacht worden gevraagd voor de eens prachtige toren van Remmerstein in Rhenen, die na de oorlog totaal in verval is geraakt.

Over vrijstaande houten tillen zijn maar weinig gegevens voorhanden. Wanneer men er oude prenten over raadpleegt, kleine houten tillen, zéér hoog geplaatst, op één of twee stijlen en grote vierkante of rechthoekige kasten met rieten dak, rustend op vier stijlen.

Een kleine hoge til is tot nu toe alleen nog aangetroffen achter kasteel Zuydewijn in Vrijhoeve-Capelle en wel in zeer vervallen staat.

De grote kasten op vier stijlen komen wat algemener voor in het noorden en het midden van het land.

In de provincie Groningen voornamelijk staan nog enkele simpele „doefkasten” bij boerderijen en borgen. Deze doefkasten zijn rechthoekig en worden afgedekt met een pannenzadeldak. De aanvlieggaten zijn in

de kast zelf aangebracht. Een deur of luik verschaft toegang. Binnen in de kast zijn houten nestkastjes langs de wanden aangebracht.

Onlangs is de doefkast van de boerderij Taccumaheerd in Uithuizen fraai opgeknapt en verplaatst naar de Menkemaborg. Bij de Menkemaborg stond oorspronkelijk een dergelijke duiventil.

In het midden en oosten van het land staan nog enkele houten tillen waarbij de duiven binnenvliegen via een lantaarn op het tentdak. Een voorbeeld hiervan staat in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. Het originele exemplaar in Hamersveld is nog geen tien jaar geleden ingestort en opgeruimd.

Een dergelijke mooie, maar zeer verwaarloosde til is nog te vinden in Wijhe bij het voormalige Huis De Gelder. De til, voorzien van zandlopers, staat nu tussen later aangeplante bomen. Er zijn plannen de til te

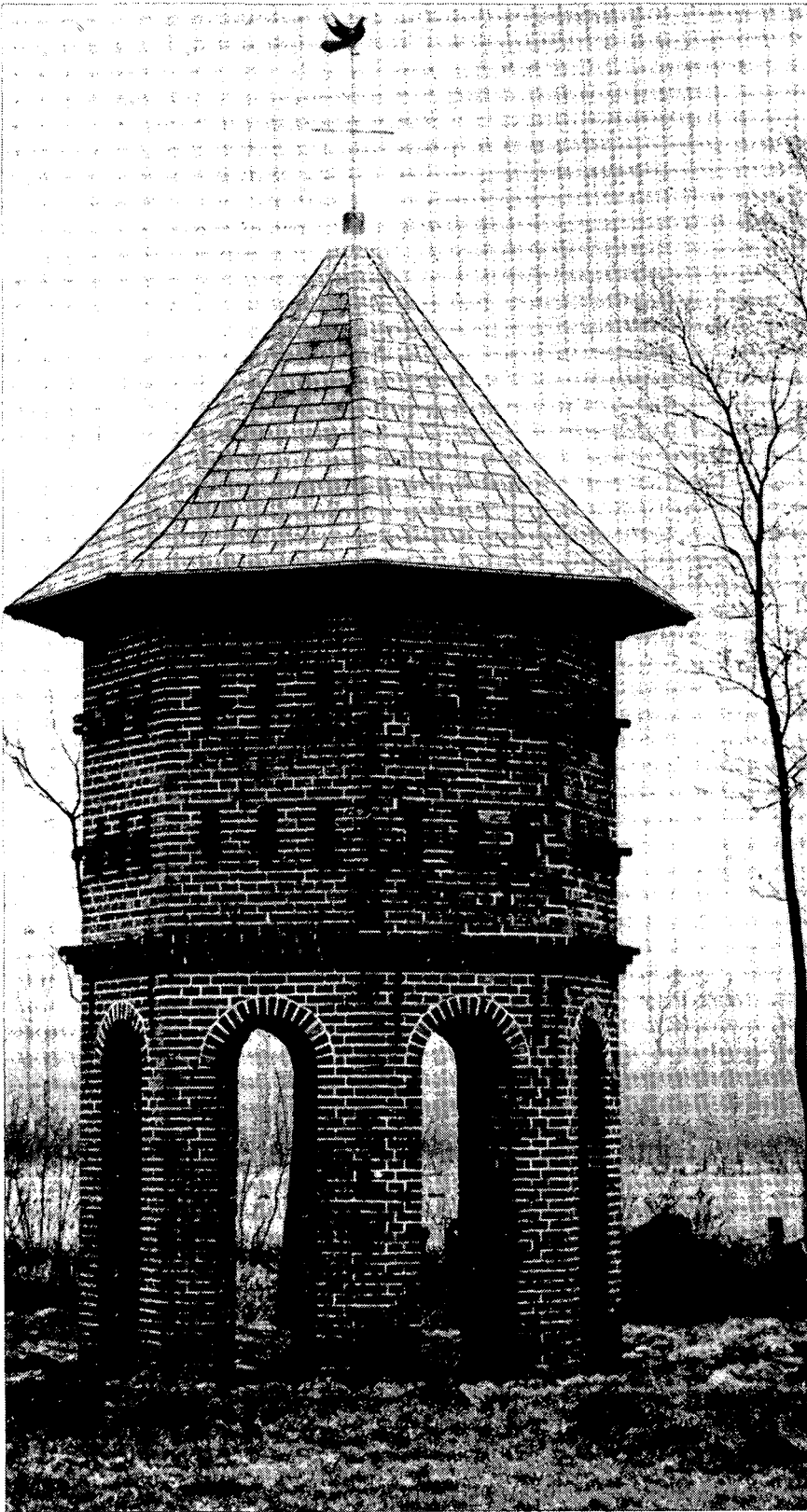
restaureren en te verplaatsen naar open veld.

Het recht van duivenslag van De Gelder zou al van 1600 dateren. Ook de zeer bijzondere grote duiventil van kasteel Olden-Aller bij Putten staat op het punt te verdwijnen.

Hierboven was al sprake van houten duivenkastjes aan gevels en stadsmuren. Dergelijke kasten kwamen in zeer uitgebreide vorm voor, voornamelijk aan kasteelmuren. Voor zover bekend heeft alleen nog kasteel Amerongen zo'n tientallen meters lange kast. Deze hangt aan de voorburcht boven het water. Een opknappbeurt zou wel dringend gewenst zijn.

Zware ronde duiventoren nabij het landgoed Remmerstein, Rhenen; in zeer slechte toestand.

Een apart hoofstuk vormen de duivenslagpoorten in Groningen. Het gebruik ervan stamt zeker uit de 17e eeuw. De grote boerderijen werden omgracht. Boven de toegangsdam werd dan een platte houten of stenen toegangspoort met hekwerk opgericht. De bovenzijde van deze poorten is ingericht als duivenverblijf.

Het gebruik van moderne landbouwmachines maakte deze poorten en grachten zeer onpraktisch. Hierdoor zijn nagenoeg alle grachten met hun duivenslagpoorten verdwenen.

In Lellens staan nog twee houten slagpoorten, waarvan er één, die van de voormalige boerderij Boelsemaheerd, wellicht zal verdwijnen. De boerderij zelf is al enige jaren geleden afgebrand. Tot voor kort werd de oude ingang van het Nederlands Openluchtmuseum gevormd door een kleine houten slagpoort. Deze is nu opgeslagen.

De enige stenen duivenslagpoort bevindt zich nog bij de boerderij Vinkersum in Schildwolde. Hij dateert uit 1659 en is gerestaureerd in de jaren veertig. Het hekwerk ontbreekt en de poort vervult geen toegangsfunctie meer.

Zoals vermeld werden in de 19e eeuw duiventillen weer populair. Tillen werden opgeknapt of op romantische wijze verbouwd. Uit deze tijd dateren zowel stenen als houten bouwwerkjes, waar onder zeer opmerkelijke.

Zo staat op het landgoed Sandwijkstraat in De Bilt een vroege neogotische „kapel” van omstreeks 1800. De onderzijde werd gebruikt als theehuis, terwijl de bovenverdieping was ingericht als duivenverblijf.

Langs de Langbroeker Wetering staat, behalve een laat neo-gotische duiventoren bij de Sterkenburg, een neo-gotische kapel die oorspronkelijke behoorde bij het voormalig kasteel Molenstein. De toren van de kapel is gebouwd als duiventoren met spitse „vensters” als aanvlieggaten.

In Slochteren, bij de Fraeylemaborg, een duiventoren waarvan de onderzijde in gebruik is als publiek toilet.

Stenen duiventil van kasteel Staverden (Eigendom Gelders Landschap). De til is vermoedelijk, afgaande op de vorm, gebouwd tegen het eind van de vorige eeuw, tegelijkertijd met het tegenwoordige huis Staverden.

De vrijstaande torens en tillen van de vorige eeuw kenmerken zich door hun zes- of achthoekig grondplan. De bakstenen exemplaren zijn aan de onderzijde vaak open en voorzien van rond- of spitsbogen. Ze komen voor in Gelderland en Utrecht, onder meer in Nijkerk bij kasteel Salentein, in De Bilt in het van Boetzelaerpark en in Staverden bij kasteel Staverden.

Hun houten tegenhangers zijn nog te vinden in Amersfoort bij Huize Nimmerdor, in Woudenberg op landgoed De Treek en in Ezingen bij Borg Allersma.

Aan het einde van de vorige eeuw en begin deze eeuw werden sommige tillen aan de onderzijde voorzien van een verblijf voor siervogels met een aangebouwde voliëre. In enkele parken kan men deze bouwsels nog aantreffen, bijvoorbeeld bij het rijtuigenmuseum in Leek.

Door het wegvallen van hun functies zijn veel duivenverblijven verdwenen; ook in de

laatste oorlog zijn nog houten exemplaren opgestookt. De duivenverblijven die ons nog resten in een vaak prachtige landelijke omgeving zijn de moeite waard om te worden behouden. Niet alleen als voorbeelden van een verdwenen cultuur, waarin het houden van grote aantallen duiven een uiterst nuttige functie vervulde, maar ook omdat zij door hun ligging een vaak verrassend element in het landschap vormen.

In het korte bestek van dit artikel is het niet mogelijk op alle nog aanwezige duifhuizen in te gaan. Het is echter te hopen dat enige belangstelling voor deze aardige bouwwerkjes in bredere kring wordt gewekt en dat, waar nodig, initiatieven worden ontwikkeld om hen te behouden.

Voor geïnteresseerden zij vermeld dat begin volgend jaar bij De Walburg Pers in Zutphen een rijk geïllustreerd boek uitkomt met een complete inventarisatie en achtergrondinformatie.

Gaarne zou het IRBDN alle lezers die over gegevens beschikken van zowel bestaande als verdwenen duivenverblijven willen uitnodigen contact hierover op te nemen, opdat een zo compleet mogelijk beeld ontstaat over het verschijnsel duiventil in Nederland.

Patricia van Ballegooyen, medewerkster
IRBDN

Wit geschilderde houten duiventil van kasteel Echten. Vele tillen van dit type in Drenthe zijn sinds de tweede wereldoorlog afgebroken.

Deze 19e eeuwse duiventil staat in een weiland vóór het landhuis De Treek, Woudenberg.

Foto's IRBDN, Apeldoorn.

